

TRI DANTEOVSKA PRIZORA BARTOLA MARKOVIĆA I DANTEOV PORTRET PETRA ZEČEVIĆA

Tonko Maroević

UDK 76.035 (497.13) (093) "18"

Izvorni znanstveni rad

Tonko Maroević

Zagreb, Institut za povijest umjetnosti

Autor u tekstu publicira tri gravire na Danteovu temu zadarskog slikara, aktivnog u Veneciji, Bartula Markovića. Gravire su publicirane u Firenci 1840. g. u izdanju Božanstvene komedije kod Davida Passiglia. Marković je ilustracijama popratio sva tri pjevanja slavnog epa. Na kraju se prvi put objavljuje Zečevićev portret Dantea koji se čuva u zbirci Radman u Omišu.

Posebno počašćen pozivom da se prikladnim povijesnoumjetničkim prilogom pridružim proslavi poštovanoga profesora Kruna Prijatelja, odazivljem se s veseljem, premda moj prinos može biti tek simboličan, marginalan i skroman. Gotovo da i nema teme iz graditeljstva, kiparstva i slikarstva u Dalmaciji iza koje ne bi stajao slavljениkov sustavan rad i sigurna procjena, pa je na egzaktnoj, pozitivističkoj i znanstveno utemeljenoj razini teško pridodati i kockicu mozaiku već stečenih spoznaja, a posebno pak onomu koji živi izvan regije i piše ponajčešće o suvremenim, aktualnim, tzv. tekućim pojavama. Razumije se da naročito uvažavam Prijateljev doprinos proučavanju i tumačenju modernoga hrvatskoga stvaralaštva, ali sasvim su druga mjesta i prilike da ga se na tom području primjereno vrednuje ili interpretativno i analitički dogradi, dok njegov "Splitski izlog" trajno ostaje kao orijentir i pobuda.

Koristim, dakle, prigodu da obratim pozornost stručne javnosti na tri dosad neobjelodanjena rada jednoga maloga domaćeg majstora, jednoga iz plejade onih što ih je upravo Prijatelj vrlo pronicljivo i točno okrstio "skromnim Schiavonima Ottocenta".¹ Ali dok je on u svojoj reprezentativnoj sintezi prošlostoljetnoga slikarstva u Dalmaciji odlučio načelno preskočiti dionicu djelovanja u inozemstvu, "na strani", i u tuđem kulturnom kontekstu izvan domovine, čini mi se čak dobrodošlim pozabaviti se malko jednim takvim slučajem baš u zborniku radova posvećenom Kruni Prijatelju. Nitko se, naime, nije poput

¹ *K. Prijatelj, Slikarstvo u Dalmaciji od 1784 do 1884, Književni krug, Split 1989., str. 6.*

njega toliko bavio našim likovnim Schiavonima, malo se tko poput njega toliko rano i odlučno založio za hrvatsku umjetnost Ottocenta, a pritom nije zazirao ni od “veličine malenih” niti se klonio značenja i važnosti nezapaženih i skromnih.

Bartol Marković (1813.-1880.), “Zadranin aktivan u Veneciji”,² nije inače imao vidljivija odjeka u našoj povijesti umjetnosti. Njegove su veze sa zavičajem bile sasvim slabe i tanke, a nije znatan ni katalog dosad utvrđenih djela. Ipak, taj slikar i grafičar našeg podrijetla, djelatan u gradu na lagunama već od tridesetih godina 19. stoljeća nadalje, zaslužuje barem stanovitu kulturološku pažnju, pa je stoga potrebno, na neki način, nastaviti ondje gdje je stao još Ivan Kukuljević Sakcinski. Osnivač naše umjetničke historiografije bio ga je posjetio 1850. u njegovoj čednoj mletačkoj radionici te ostavio o njemu podatke koji su i danas skoro jedini temelj za rekonstrukciju umjetnikova sasvim krnjeg i nepotpuna životopisa.³

Iz Kukuljevićeva teksta, zapravo leksikografske jedinice u “Slovníku umjetnikah jugoslavenskih”, doznajemo da je Bartol Marković rođen u Veneciji od roditelja iz Zadra koji su se tamo poslom zatekli, te da se “drži još uvijek za Dalmatina”. U kratkoj natuknici navedene su i Bartolove životne nedaće (rano ostaje siročić bez oca i majke), fizičke teškoće (mucanje u govoru), peripetije sa školovanjem (dugo pohađa Akademiju, jer se sam mora izdržavati radom), a nabrojani su njegovi rjeđi slikarski radovi (freske i platna za katedralu u Vicenzi) i znatno obilnija grafička produkcija (niz ploča i otisaka prema glasovitim predlošcima, uglavnom prema motivima slavni mletačkih slikara Bellinija, Veronesea, Tiziana i drugih). Očigledno, kao “kamenorisar i bakrorezar” našao je svoje mjesto pod suncem i opstao u jamačno teškoj konkurenciji.

Obavljajući ovdje ranije neuočena Markovićeva djela, makar donekle proširujem njegov neveliki i rasuti opus. Koliko mi je poznato, prethodno je jedino Lamberto Donati 1931. godine učinio korak dalje od Kukuljevića, upozorivši na stanoviti broj Markovićevih ostvarenja u tehnici litografije. Osim kvantitativnog obogaćivanja, važna je i Donatijeva kvalitativna prosudba, budući da našem umjetniku priznaje “odlično shvaćanje i poznavanje zanata”, a uvažava i njegovo autentično romantično nadahnuće i odgovarajuću stilizaciju. Sve to, međutim, nije priječilo talijanskog pisca da Bartolommea Marcovicha opravdano svrsta među “minorne” dalmatinske umjetnike.⁴

Iz limba minornosti, istina, nećemo ga izvući ni prinosom ovih triju danteovskih ilustracija. Ne možemo ga pritom izričito pohvaliti niti iz tehničkog niti znanstvenog aspekta, jer je on samo autor crteža prema kojima je graver izveo ploče za otiskivanje. Ne vidim ni naročite vrline invencionalnim kompozicijama. A ponajmanje smijemo uzvisivati eventualnu svježinu ili neposrednost izvedbe, sobzirom na minijaturne, upravo liliputanske dimenzije radova.

Unatoč tomu, ovi mali radovi evidentno (i po svemu) “maloga” majstora imaju određeno značenje ne samo za našu sredinu (zbog sentimentalne zavičajnosti) već i za opću

² Ibidem

³ *I. Kukuljević-Sakcinski*, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, Zagreb 1858., str. 244-245.

⁴ *L. Donati*, Artisti minori di Dalmazia, Archivio storico per la Dalmazia 6, Roma 1931., str. 450-452.

Marcovich dij.

Piviani inc.

.....: *O anime affannate,
Venite a noi parlar, s' altri nol niega!*

Inf. C. V.

Bartol Marković, Pakao

situaciju likovnih motiva nadahnutih Dantecom, u razvoju obnove zanimanja za višnje pjesničke prizore, nakon rimskih zidnih slikarija njemačke grupe tzv. Nazarenaca u Casino Massimo. Ne zaboravimo da smo još u epohi koja prethodi pravoj rodoljubnoj euforiji i dantističkoj inflaciji niza talijanskih umjetnika druge polovine 19. stoljeća (ili pak zaslađenim preraphaelitskim fantazijama), pogotovo kada dođe do raspisivanja čitavih natječaja za slikovnu parafrazu tema iz "Božanstvene komedije". Dovoljno je usporediti neka suvremena mu ilustrirana izdanja Dantea s Markovićevim grafičkim predlošcima pa da se uvjerimo kako on malo zaostaje za raznim sljedbenicima Johna Flaxmana i Pinellija ili pak adaptatorima Vieta i Kocha. S apartnim i profetskim vizionarstvom Williama Blakea, naš slikar dakako, nema niti može imati veze, a još manje sa znatno kasnijim, virtuosno izvedenim i fantastično aluzivnim ciklusom Gustavea Doréa.⁵

Izdanje u kojemu se nalaze grafike Bartola Markovića tiskano je u Firenci kod Davida Passiglia (tipografo-editore) 1840. i 1841. godine.⁶ Riječ je o ediciji džepnoga formata (17,2 x 11,4) i vrlo sitnoga sloga, tako da "La Divina Commedia" u cijelosti staje na svega stotinu četrdeset i četiri stranice. Korišten je pri tom također "biblijski" papir, pa je knjiga iznimno malena i tanka, "pogodna pratnja za šetnje i putovanja", kako stoji u uvodnoj riječi izdavača. A podnaslov o "jedinstvenom svesku" te obećava bakroreze kao urehu (con incisioni in rame). Doista, već sučelice naslovu, ne posebnom kartoniranom listu, stoji Danteov portret, ali ta grafika nema nikakve veze s našim autorom jer je signirana, razmjerno velikim i lako razaznatljivim slovima, dolje po sredini, kao rad stanovitog Laura (Lauro inc), a bez oznake crtača. Uostalom, portret je toliko općenit i gotovo neosoban da je kao predložak za graviranje mogao poslužiti bilo kakav crtež iz kojega ranijeg izdanja.

Tri danteovska prizora Bartola Markovića gravirao je pak stanoviti Viviani, koji je u sva tri slučaja uredno potpisan desno dolje (Viviani inc.), dok je naš autor redovito signiran s lijeve strane (Marcovich dis.). Tri prizora, razumije se, odnose se na tri svijeta Danteova spjeva: "Pakao" je predstavljen scenom iz petoga pjevanja (koja je smještena između 4. i 5. stranice navedenoga izdanja), "Čistilište" predstavlja epizodu iz drugoga pjevanja (list umetnut između 50. i 51. stranice), a "Raj" prati referenca na trideseto pjevanje (nalazi se između 96. i 97. stranice Passiglijeve knjige). Izbor je karakterističan i gotovo tipičan: stihovi koji prate ilustracije ukazuju na doista bitne trenutke prepoznavanja onostranih prote-

⁵ Najsustavniji prikaz starije likovne tradicije djela posvećenih Danteu i njegovu spjevu pruža *L. Volkmann, Iconografia dantesca, Leipzig 1897*. Izvanrednu slikovnu građu donosi zbornik *Dante e l'arte romantica (Nazareni - puristi - preraphaeliti)*, Rizzoli, Milano 1981. (s inepretativnim esejima više autora).

⁶ Signal za traženje dala je knjiga *L. Volkmann*, op. cit, samo što je u njoj naznačeno da je izdanje Davida Passiglia iz 1840.-41. popraćeno ilustracijama Marinovicha (sic!). Dobivši teškom mukom primjerak toga izdanja, moglo se ustanoviti kako je pak riječ o djelu Bartola Markovića. Knjiga je nače vrlo rijetka i teško dostupna i u talijanskim javnim knjižnicama, a primjerak u milanskoj Ambrosiani pritom je kmj upravo za tražene grafike. Služio sam se primjerkom sačuvanim u firentinskoj Società Dantesca italiana, evidentiranim pod signaturom Raccolta Franchetti A 338. Ne samo da sam u sjedištu te ustanove, smještenoj u Palagio dell'Arte della Lana mogao konzultirati knjigu, već me ista opskrbila i traženim fotografijama. Stoga na ovom mjestu još jednom zahvaljujem na pruženoj pomoći gosp. Francescu Mazzoniju, predsjedniku Società Dantesca italiana.

*Ecco l'Angel di Dio: piega le mani;
Orma' vedrai di sì fatti uficiali.*

Purgatorio C:II.

Bartol Marković, Čistilište

ga. Druga je stvar, međutim, što Markovićeva obrada uglavnom nije u stanju diferencirati specifičnosti podzemnih, zemaljskih i nadzemnih sfera, već ostaje na prilično prizemnoj gravitaciji i sumarnoj deskripciji protagonista ili temeljnih odnosa.

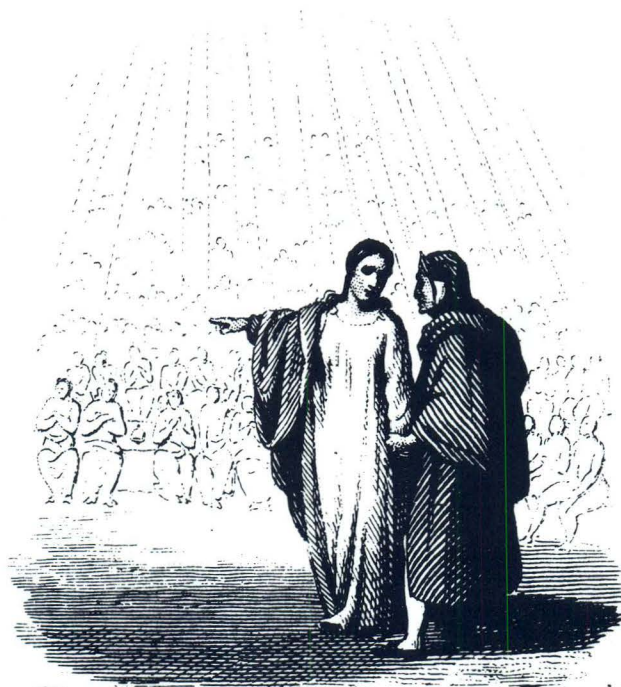
Pakao zastupaju Paolo i Francesca, a osim njihovih likova u dijagonali prvoga plana jedva se još razabiru u pozadini slično usmjerene siluete drugih grešnika tjeranih istim viorom kazne. Prostornih atributa uopće nema, ne uračunamo li u to nejasne sjene što ih po podu bacaju likovi dvaju pjesnika, samoga Dantea i pratitelja mu Vergilija. Stihovi koji prate grafiku u Kombolovu prepjevu glase: "O dođite nam, duše pune sjete, / zborite s nama, nema l' tko da krati!".

Čistilište je uhvaćeno u trenutku ishodišnog pojavljivanja: rani jutarnji trenuci naznačeni su suncem što se upravo diže s desne strane i svojim tananim zrakama radijalno presijeca gornju polovinu plohe. Duet pjesnika smješten je po sredini, na žalost kraj mora. I dok Vergilije pokazuje lijevom kažiprstom u daljinu, zadivljeni Dante pogledom slijedi ukazani prizor i baca se pobožno na koljena sklopljenih ruku. A pred njima, u pozadini s lijeve strane, prolazi brodić nakrcan dušama preminulih (golim reduciranim konturama), kojemu na krmi, kao onaj koji upravlja plovidbom, stoji oveći anđeo uzdignutih ruku i raširenih krila. Stihovi upisani uz ovaj list zvuče u Kombolovu prepjevu: "To anđeo je božiji! Sklopi ruke! / Tih slugu još će časi donijet skori".

Raj je predstavljen jednom od najuzvišenijih sekvenci, to jest pojavom rajске ruže s bezbroj latica čiste svjetlosti u kojima se roje duše blaženika. U prednjem planu su Dante i (ovaj put) Beatrice, koja desnim kažiprstom upućuje u dubinu i razotkriva treperavi i prozračni prizor: u paralelnim nizovima sjede odabranici. I dok se oni iz prvih dvaju redova nešto određenije naziru, gornji redovi se gube u tek nabacanim profilima pokoje glave. Nebeska svjetlost kao da škropi odozgo, rasprostire se ispresijecanim zrakama i pojačava dojam ravnoteže i središnosti, simetrije i sklada. Stihove što ih čitamo na ovom listu, prepjevao je Mate Maras ovako: "... Sudi!" - reče - "koliki zbor je halja bijelih". Možemo, požaliti što se Marković (ili neki njegov savjetnik ili pak sam naručitelj) odlučio za prizor iz tridesetoga pjevanja Raja, kada se baš u sljedećemu (XXXI) javlja i onaj nama glasovit hodočasnik "možda iz Hrvatske". Ali čak je neka domovinska motivacija i pala na pamet iskorijenjenom slikaru, ne bi je mogao realizirati ili naglasiti u izdanju namijenjenom isključivo talijanskom tržištu i u ovako strogo reduciranom ikonografskom repertoaru.

O izvedbenim svojstvima Markovićeva pera doista nije lako suditi po radovima koji jedva da prelaze uobičajene formate poštanskih maraka (4x3 cm); reprodukcije ih, stoga, formatom znatno nadmašuju. Uočljivo je da nastoji oko jakih kontrasta i čistih i jasnih podjela planova i likova. Okosnicu svake kompozicije predstavlja sam Dante i odgovarajući mu suputnik (dvaput Vergilije, a jednom Beatrice). Oni čvrsto stoje na tlu i bacaju teške sjene, dok je sve ostalo, razumljivo, znatno netjelesnije i difuznije. Stoga je obrada prednjeg plana naglašena paralelnim mrežama linija i gustim štrafiranjima, dok su pozadine uglavnom evocirane vrlo tananim, pa i isprekidanim crtama.

Danteova figura naglašena je i tamnim ogrtačem, dok Vergilije nosi znatno svjetliju togu, a Beatrice gotovo sasvim bijelu haljinu (preko koje je prebacila sivkasti plašt). U prizorima Pakla i Raja Dante ima uobičajenu kapuljaču - pokrivač za glavu, oko kojega je

Markovich dis

Twiani inc.

..... : *mura*
Quanto è 'l convento delle bianche stole.'

Par. C.XXX.

Bartol Marković, Raj

Bartol Marković, Dante

samo u sceni iz Čistilišta prebačen i lovorov vijenac (kakav Vergilija krasi u svakom slučaju). Jedini raspoznatljivi "epizodisti" su Paolo i Francesca, poprilično romantična izgleda i romantičarskih firzura, a njih dvoje su kanda obavijeni nekim širokim zajedničkim plaštem, koji leprša iza njihovih levitirajućih tijela, a iz kojega izviruju ogo-
ljela im ramena.

Tri danteovska prizora Bartola Markovića mogli bismo shvatiti i kao svojevrsan triptih. Nanizani sukcesivno tvorili bi vrlo sređenu cjelinu s kompozicijski logičnim naglascima. U sceni Pakla Dante stoji izrazito lijevo i okrenut je prema većem dijelu površine, u sekvenci Čistilišta pjesnici su u sredini, leđima prema gledatelju a usmjereni u dubinu, dok scenu Raja Dante zatvara s desne strane i svojim pogledom zaokružuje ne samo kadar nego i kompletan tijek prethodećih zbivanja. U variranju malog broja raspoloživih elemenata i u ograničavanju na najosnovnije znakove, Marković je ipak pokazao sposobnost snalaženja, odnosno mogućnost nalaženja elementarnih distinktivnih svojstava, te je time uspio i udovoljiti zadatku.

Koliko god Markovićeve pripadnost korpusu hrvatske umjetnosti bila tek uvjetna i vrlo relativna, njegov (također samo) marginalni dodiri s Danteovim remek-djelom naći će ipak svoje mjesto u pjesnikovoj "formi". Ne zaboravimo da gotovo istodobno (1839.) u Firenci boravi "Ilirac" Vjekoslav Karas i slika portret Dantea (taj je portret, pak, poslan u domovinu, gdje nije naišao na dobar prijem i zauvijek je izgubljen).⁷ Kako bilo, to su prvi pouzdani dodiri naših likovnjaka s Danteovim svijetom, prije ambicioznih Kršnjavijevih inicijativa i konkretnih poticaja.⁸

Jednomu i drugomu ipak prethodi portretni crtež Dantea što ga je u Splitu 1833. izveo Petar Zečević. S obzirom da nikada nije bio reproduciran, prilažem ga ovdje, to više što fotografiju (načinjenu od Živka Bačića) dugujem ljubaznosti slavjenika, koji mi ju je poslao u vrijeme mojega intenzivnijeg bavljenja Danteom i njegovim ilustratorima. Podatke o Zečevićevu crtežu, čuvanom u zbirci Radman u Omišu, donio je Kruno Prijatelj prije punih četrdeset godina, a dijelom ih je upotpunio u nedavnoj sintezi, panoramskom pregledu, došavši opravdano do zaključka da je i Danteov lik, poput svih ostalih Zečevićevih portreta velikana, "očito rađen po nekim predlošcima".⁹

⁷ A. Simić-Bulat, Vjekoslav Karas, Zagreb 1958., str. 16-19.

⁸ T. Maroević, Dante u hrvatskoj likovnoj umjetnosti, p. o. iz Dante i slavenski svijet, JAZU, Zagreb 1984., str. 377-378.

⁹ K. Prijatelj, Tri splitska slikara iz XIX stoljeća, izd. Galerije umjetnina u Splitu, Split 1952., str. 18. K. Prijatelj, op. cit., (1), str. 46.

TRE SCENE DANTESCHE DI BARTUL MARKOVIĆ E RITRATTO
DI DANTE DAL PETAR ZEČEVIĆ

Tonko Maroević

Al pittore Bartul Marković, nato nel 1813 a Zadar (Zara), ma attivo a Venezia, dove morì nel 1880, la storiografia croata non ha dedicato maggior attenzione, soprattutto perchè la qualità del suo modesto opus non è notevole. Eppure, la pubblicazione di tre litografie sul tema della Divina Commedia di Dante è d'importanza sia artistica che culturologica. Le tre rappresentazioni dantesche di formato miniaturale (4x3) sono state pubblicate nell'edizione "La Divina Commedia" del 1840 e 1841, a Firenze, presso Davide Passigli. Le scene di Marković sono state incise, come sappiamo dalla firma, da un certo Viviani. Le tre scene si riferiscono ai tre mondi delle cantiche dantesche: l'"Inferno" è rappresentato da una scena del quinto canto, il "Purgatorio" da un episodio del secondo, e il "Paradiso" rimanda al trentesimo canto.

Contemporaneamente si pubblica per la prima volta anche un ritratto di Dante eseguito dal pittore spalatino del secolo scorso Petar Zečević, e custodito nella collezione Radman a Omiš.